

PÁSKÁNDI GÉZA

Begyűjtött vallomásaim*

A MEGBOCSÁTÁS ELSŐ NYTTÁNYAI

(Részlet)

A léleknek, lelkemnek még mélyebb zugába is be kell világítanom. Eddig sokat beszéltem a fortélyról, „leleményről”, a *technéről*, de mi van azon is túl? Homályos mélyedések, ahová sohasem süt a megismerés napja...

Önbocsánat nélkül a bocsánatról, megbocsátásról kell szólnom.

Az irgalomról – irgalmatlanul.

Élvezd magad – írtam le előbb, valahol, az átvészelés egyik magánparancsát. A túlélés fontos tanácsa ez. Jutalmazni magunkat kis játékainkért újabb játékokkal. ÉLVEZD AZ ESZEDET. ÉSZJÁRÁSODAT. Bizonyos, hogy élvezte Kant, Spinoza, Descartes, Berkeley és Platón. Diogenész a hordóban és Marcus Aurelius a sátrában, csaták szünetében...

A megbocsátás is ilyen. Ha oly rossz volna – soha senki nem bocsátana meg senkinek.

ÉLVEZD, HOGY TUDSZ MEGBOCSÁTANI: AHOGY NEMET, ÉPPÜGY IGENT IS MONDANI. Élvezd, hogy sokoldalú vagy. Ruganyos elme. Százfélé figyelmes.

De elég a filozófiai fecsegésből, bizonyára: gyakorta ásítognak.

A megbocsátás bizonyos etikája, filozófiája nékem tehát *modus vivendi* – az élet-lehetőség – problémája volt. Minél inkább hasonlít a „rendhagyó” egyed – épp esendőségeiben – környezetére annál inkább be- vagy visszafogadják, ezt már eléggé megtanultam...

Arról persze szó sem lehetett, hogy – legalábbis szívből – az uralkodó politikának, főbűnöseinek, fő végrehajtóinak és az ideológiának, „bölcseletnek” megbocsássak.

Ennek történelmi felelősségét – jobbra tompítva, de – konokul ismételtettem néha-néha.

Utoljára, teljesebben, úgy 1980 körül.

Régi verseim emléke

(Az új manierizmus s új-eklektika
e kiváló századában)

Ó: a filozófia felelőssége!
Erről sosem beszéltek –
ABBAN, hogy így éltek
és nem éltek...

Ó, a rehabilitáló állat: ember!
Hány éve írtam, uram, ég!

* Páskándi Géza *Begyűjtött vallomásaim* című önéletrása az 1996-os könyvhéten jelenik meg az Antológia Kiadó gondozásában.

*A priusz-eltüntető állat: ember!
Szaporítottam az igét.*

*Ember: egyetlen képviselő állat!
A medve vagy a jaguár
föllép az állat parlamentben
reprezentálni a fajtát?*

*Ó, a filozófia felelőssége!
Mennyi vers-röpce, rím-brosúr...
Mindük nyomán a végesekben
szaporodik az okos úr.*

„Hogy így éltek és nem éltek”: e sorban az élő és halott áldozatokról van szó.

A röpcédula és a brosúra szókat pedig – nem csak ritmus és a rím kedvéért ferdítettem el. A „röpcsi”-től felismerhető lett volna, s talán – vélhetően – József Attilára utaló, amit már csak iránta való megrendültségem tisztelete okán sem akartam volna. Viszont félreismerhetlenné kívántam tenni, miféle filozófia megbocsáthatatlan felelősségéről beszélek mindenekelőtt.

Már vallomásaim elején is utaltam rá (s még lesz rá alkalom), de itt és most annyit vázlatosan újra jelzek, miként is mentek végbe észjárásomban és lelkemben e felismerések eme dolgai.

A hat év (emlékeztetek: 1957–63) börtön alatt volt időm sok mindenen eltöprengetni. Például azon: rosszul teszi, aki börtönét a bosszúállás, a *revans* terveire pazarolja. De ami ennél fontosabb, s mint pedzettem is, egyre jobban körvonalazódott bennem a gondolat: *minden POLITIKA, amely „világmegváltó” célokat követ, eleve magában hordozza a jogtalan hódítás, az elnyomás, a bármely eszközt szentesítő cél legbűnösebb és -véresebb gyakorlatának lehetőségeit s jobbra meg is valósítja azokat.*

Minden abból a nagyon egyszerű igazságból adódik, hogy „emberfeletti célokat” csak „emberfeletti akarattal”, eszközökkel etc. – lehet elérni. Márpedig jól tudjuk, milyenek az „emberfeletti” eszközök...

Fel kellett tételeznem, hogy bennük számomra részint ismeretlen jó erők lappanganak, mint az algebraiban az X mögött a konkrét, megnevezhető mennyiség. Csak itt minőség gyanánt.

Fel kellett tételeznem az ismeretlen jót, ahogyan gyakorta az ismeretlen gonoszra is gondolunk.

Szükségeltetett részemről ez a jóhiszem, hogy *érdemesnek* érezzem és tudjam a többi cselekvést. Mindez kellett nekem s a *másik félnek* is. Lehet, valakit bizalmamba fogadok s elárul, de ha meg sem próbálom soha a véle való együttműködést – örök bizonytalanban élek, szinte hiábavalón. A megbocsátás végül is nagy kölcsönöségi, etikai játék. Ami nyilván: véresen komoly. Persze akkor még nem gondoltam, hogy a megbocsátás e tétova nyitányai nálam úgy harminc év múlva az *égető időszerűség* rivaldafényébe jutnak. Talán ezért is lehetek nyersek, természetesek, mert rajtuk igen kevés múltott. Egy kicsit a *kibic* megbocsátása is ez, nem olyan értelemben, hogy nem kínlódtam eleget, hanem: voltak, akik nálam is többet szenvedtek, és főként: voltak hős halottaink. Én – mint utaltam rá – csak *történelmi epizodista* voltam.

Am ezt is tudtam már, láttam: mennyi kinti – úgymond – „szabad élet” vált roncslétezéssé, menet közben. Kettétört pályák és gerincek. Félretoltak és lapítók. Mennyi szorongás mindenütt a „kintiek” körében. Besúgók és napi zargatások. Láttam

tehat a *kintiek keresztjét*. Nem véletlen, hogy valamivel később megírtam az „összehasonlíthatatlan fájdalmaink” témájú verseimet. (Kötetben először 1976-ban: *A papírpülő elterítése* című könyvben.)

Az sem véletlen, hogy az említett börtönversemben (Nem igaz, 1958) ilyen sorok vannak: „*a rabok, jaj, kintmaradtak*” és: „*nem is a rácsban van a rabság*”. Meglehet, már itt kezd csírázni bennem az enyhítő körülmény keresése a kintiek számára. Lásd: fel-fogásom, miszerint az ember örökös enyhítő körülményt kereső és találó állat (*zoon*). Ebből is ered erkölcsi lény mivolta, s ez elárulja, hogy etikus *zoon*. Így hát a tény, hogy csupán „*történelmi epizodista*” – úgymond: némileg kibic – voltam, nem akadályozhatott meg, hogy ha nem vagyok is a törtélemben protagonista, cím- és főszereplő, mégiscsak *képviselőnek* érzem magam. Elsőként is *önmagam* reprezentánsának mások színe előtt. Egy dolog tehát, hogy az én pöröm nem „konceptió”, mert tetteimet lényegében a fennálló rend elleni akciónak vélték, nem minden alap nélkül, és más az, hogy általuk vádolható szerepemét – hamis módon – *növelni* akarták. Epizodistából főszereppé. Egy *különvélemény* született általam, írtam egykor. Mint erkölcsi lény tehát – jóllehet félig-meddig „kibic” – mégiscsak el tudtam képzelni, kellő súllyal, mind a kintiek, mind a halálraítéltek sorsát.

A *homo episodicus* – ami azért az epizodistánál tágabb fogalom – bennem néhány pillanatban fel tudott emelkedni, hogy megérezze a mások sorsának szinte emberfeletti terhét. Komoly és eszes emberben fel sem vetődhet tehát, hogy megítélési jogomat kétségbe vonja pusztán azért, mert hogy az én nyakam köré nem fonódott kötél. Aki ezt megkérdőjelezi, elárulja: fogalma sincs az erkölcsi lény, sem a törtélemben természetéről. Az ilyen nem lehet szellemi partner cselekvéseinkben. De még ha nem adatott volna meg saját (hat év) börtönöm szomorú tapasztalata – akkor is emberi jogom megítélni a dolgokat és véleményemet elmondani. A döntés a Törvény s a végső döntés Isten kezében nyugszik. Még a sokat emlegetett stílár (esztétikai) fenegyerek-attitűd, melynek kialakult imágója magam és mások iránt kötelességeket is rótt rám, magam és mások iránt, úgyszólván bűvös körbe vitt – szóval még ez a szerep is azt kérte volna, hogy megbocsátás-ügyben se legyek túlzottan a szokványos állásponton. A fenegyerek azonban – láttuk – etikáját így fogalmazhatja meg: „*nekem szigorúan tilos, nekem nagyon nem szabad, ergo: nekem kicsit megengedett, nekem némiképp szabad*”. Ezt röviden kifejtve: ha számomra *alapvető*, elemi dolgok tilosak – úgy megnőhet szabadságom a „*fortélyokat*”, „*cseleket*” illetően. Többféle „*kétesnek*” vélt eszközt használhatok. Elismerem: ez roppant veszélyes etikai (határ) sáv. Limesz. Valóságos „*hajsál-kötéltánc*” (!), jóllehet történelmi korszakokra és nemzedékekre jellemző lehet. Csupán egyetlen példát mondok. Az, ami Versailles-ban történt az első világháború után, nemzetem, nemzetünk sorsalakítását egyszer a fasizmus, másszor a kommunizmus torkába és torkának odadobta. Sőt, mert ideje volt rá; a bolsevizmus lelkünket is már „*emészteni*” kezdte. Hisz az emésztés a szájból, torokból szokott elkezdődni, ahogy nem egy sors már a létezés „*előszobájában*” eldőlt. Nos: 1945 után az erdélyi intelligencia kettős elnyomásban él: *vesztes* nemzet és *kisebbségi létbe* szakadt része. Így elég tekintélyes hányada kényszerült is arra, hogy „*higgyen*”, nem is annyira a *kommunizmusban*, sokkal inkább a *kommunizmusnak*, vagyis: az *ígéreteken*. Tehát nem az eszmében hitt. Vagy hitt, mert ezen kívül nem volt választása. A vesztesek kezdenek hinni a győztesek ideológiájában – mint ahogy a törtélemben gyakorta a győztesek vallását veszik át; itt ateizmusát, és nem pusztán kényszerből, hanem a „*győztesek*” pártját, a „*világnézetét*” kvázi szerencsehozónak vélik... Nem akarják látni: a győzelemnek más okai vannak. Így az *ÖNÁLTA*

TÁS – meg önalattatás – és az obligát és egyoldalú büntudat rendszere alakult ki. Valóban, mi mást tehet a kétszeresen vesztes, mint, hogy – garanciák nélkül is – hisz az adott szónak? Akar hinni. Mintegy ambicionálja a reményt. A remény az egyetlen esély. Ha nem így volna, nem értenék meg, miként hihettek el annyi mindent azok a meglett férfiak – tanárok, tudósok, jogászok, művészek s pláne politikusok – azzal együtt, hogy a román politika hazudozásait jól megismerhették a két világháború között is, és a sztálini szovjet belső életéről is sokat hallottak már. Sőt egyikük-másikuk – fogolyként – mindezt maga is tapasztalta. (Most nem a vakbitű kommunistákról van szó!) Mondhatunk bármit, annyi bizonyos: a vesztesnek mint gyengébb önvédőnek etikailag több megengedhető, mint a totalitárius uralmonlévőnek. Különösen, ha a hatalom birtokosa mindent megengedhet magának. (Lásd: a marxista-leninista-sztálinista párt- és „jogrendszere”). Magyarán: el kell ismernünk a túlélés benső parancsait, ha nem is helyezkedünk igen közel a „mindenáron, bármi áron túlélni” skrupulus nélküli erkölcsének axiológiai tengelyéhez. Mindezt apránként segített felismerni az önmagam s önmagunk iránti jobbára egészséges szeretet, mint ahogy az is egész világossá vált: A VESZTES TÚLZÓ BÜNTUDATA A GYŐZTESNEK A LEGJOBB RABSZOLGÁKAT KÍNÁLJA, MEGSZÜLI A BÜNTUDAT KUFÁRAIT, VÁMSZEDŐIT, A JOGBITORLÓKAT ÉS HASZONÉLVEZŐKET. „Sikeres” büntudatokat kreál: az *érvényesülés* biztos útjává lehet az úgymond – össz nemzeti önköpdösés metódusa. E világban már azzal kell „hencegni” maholnap, kinek volt több bűnöző le- és felmenője. Tőle ugyanis nem féltik hatalmukat. Való igaz, én magam például sosem olvastam Rákosi vagy más magyar vezetők nyilatkozatát *nyomatásban, expressis verbis*, hogy „a magyar fasiszta nemzet”. Dehát – kerek percc – ezt így kijelenteni a legnagyobb ostobaság lett volna. Elfűrészelik maguk alatt az ágat s ilyen kérdésekhez adnak impulzusokat: miért akarsz te egy bűnös nemzet tagja és pláne vezére lenni? Hogy kivezedsz őket a bűnből? Nem félsz, hogy korpa közé keveredsz? Ám, ha ennyire bizol megjavíthatóságukban, akkor mégsem tarthatod minden ízüikben, egytől-egyig bűnösnek, pláne notóriusnak őket... Így viszont mért tűröd el, hogy szomszédaid kollektív bűnösségről fecsegienek? Hisz többek között vajon az „utolsó csatlós”, a „bűnös háború” s az effélék nem szoros szinonimái a kollektív bűnösségnek s az pedig nem logikusan vezet a fasiszta nemzet minősítéshez? Amelyet Hitler korábban kiugrott csatlósai – vagy a ki sem ugrottak is – nyilván nagy tapssal jutalmaztak, hiszen a hatalmaktól már eleve eldöntött esélyeiket ez a mesterségesen felkorlátozott önvád csak még jobban megnövelte. A büntudat jól megfizetett reprezentánsai azonban nem számítottak a nemzet méltóságérzetére, amelynek előbb-utóbb szót kellett kapnia. Nem számoltak azzal sem, hogy az obligát hála, amely ugyancsak ezt a kollektív bűnösséget támasztotta alá, nem tűrhető sokáig. „A hála is megöregszik néha” – mondja egyik hősem éppen egy janicsárról is szóló darabomban, úgy 1980 körül. A bűnös apák gyermekei szégyellik nemzójüket s igyekeznek eltávolodni tőlük. Ám, ha kiderül: nem, vagy mégsem annyira bűnös az apa, immár a fiúk, lányok büntudata megkétszereződik. Felháborodást szül. A puska fordítva sül el, hiszen hazudott nekik a történelemírás, a politika. A *hóhér fiaiként, lányaiként kezdték* életüket, lehajtott fővel, megvetésben, aztán megtagadták apjukat és most kiderül: az apjuk nem hóhér, hanem áldozat volt. Most apáik emlékét megkövetve minden dühük a *hazugság főbűnösei* ellen fordul. Elismerem: ez sok veszélyt tartogat. Ezt nyilván mások is érezték. A változások e térségbeli képe jól mutatja ezt. Az új és új szövetkezések történelmi pszichológiája. (Itt úgy értem: analízise.)

Dehát most még a hatvanas évek első felében járok! Vagy alig túl azon. Ez az „idő-harmonika” azonban tanulságos lehet. Mert az igazsághoz hozzátartozik, hogy csak

ebben az összefüggésben tudom megmagyarázni én is, teszem azt, apám iránti bűntudatomat, túl a családi ügyeken. Apám ugyan soha nem volt pártok tagja, egyszerű honvéd volt, baka, és így tovább. De ezzel együtt: mégiscsak a bukott és elítélt szovjet-ellenes háborúban vett részt. Igen: ösztönösen tán ezért is emlegetem én apám „dolgozó ember” voltát. Őt mentve magamat is óvtam. S később meglepő, hogy bár anyámat szerettem jobban, apámhoz is írtam verseket... Félig-meddig „büszkeséggel”. Olyan Ady „proletár fiú verse” alapon. „Az én apámnál nincs jobb ember...” Effélék. Ma már meg mernék esküdni rá, hogy lelkem legmélyén e dolgok, tudva-tudatlan, igen bonyolult összefüggtek. *Apám - előnyösebb - „dolgozó ember profiljára” irányítottam a figyelm fényét, hogy ne kelljen a háborús bakára, mely a vereségre emlékeztetett, és arra, hogy a vesztesékekhez tartozom...*

S ami által természetesen saját pozíciómat is javítottam és kikerültem azt is, hogy apámat, a múltját megtagadni kelljen... A bukott harcos helyett áttemelődött a „diadalmas termelő ember” kategóriába... Ehhez még az osztályharc-teória is jól jött...

Csoda, ha mindez bennem ma a már említett másfelé irányuló érzelmeket szüli? Mintha valaki megfosztott volna attól, hogy büszke lehessen apámra, őseimre. Míg ez másoknak megadatott. Ma már látom, EMINENS TANULÓ SZERETTEM VOLNA LENNI A TÖRTÉNELEM ADOTT KLASSZISÁBAN. Némileg STRÉBER készenlétel. *Nem kívántam a „vesztésekhez” tartozni semmiképp, mitse tudva arról: ez legkevesbé énrajtam múlik.*

És 1956-ban megismétlődött! Nemcsak Trianon, nemcsak 1945, de 1956 is a vesztesek közé taszított! És nemzedékeket...

Vegyünk példának egy „szovjet” fiatalembert. Az apja ki tudja, miket csinált „osztályharcosként” a két világháború között: ártatlan embereket gyilkolt és a többi. (Tudjuk: megtorlásban a kommunizmus túltett minden rezsimen.) Aztán a szovjet ifjú apja részt vett egy győztes háborúban. A fiú nem az osztályharcos bűnököt elkövető apára büszke, hanem a háború győztesére. Nos: az én apám itt se, ott se követett el bűnököt. Mégsem lehettem rá büszke (kivéve ajzott verseimben).

Ne legyünk hát képmutatók: ennek is a mélyére kell nézni.

Ez több nemzedék történelmi lélektanához tartozik, amit többek között A Szalmabábok lázadása című ifjúsági meseregényemben is feszegettem (1848-49 vesztes nemzedékei).

Sokat hangoztattam, hogy stílis, esztétikai fenegyerek így meg úgy. Ez igaz, mert *más természetű lázadásaimat is gyakorta a stílusba vittem át.* De azért a mögöttesét mégsem felejthetem. A politikai „hátteret”. A lélek „háterszágát”. Mivel a paradoxon szerelmesének láttak, elnézték egy-két excentrikus véleményemet. Azt az olykori extravaganciát, amely - mint említettem - fenntartotta a látszatot, hogy végül is ennek a rezsimnek a gyermeke vagyok. *Rokonszenveim által is.* De azért az első adandó, némileg szabadabb alkalmakkor nem véletlenül nyilatkoztam - többször is -, hogy amit én a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején *szabadságként* éltem meg, valójában a következőkből tevődött össze.

A háború befejezésén - a „világkéén” - érzett öröm, amely lassan a hadi nyomorúság megszűnését is jelentette.

A romok fölötti munka entuziazmusa, amely átragadt rám.

Első szerelmeim, első fontoskodásaim, saját ifjúi vérem pezsdülete... e világgal „növök fel”, szabadulok meg a pubertás gátlásaitól. A „tényező vagyok” érzete; mégpedig társadalmi „faktor”. Mivel a meghökkentő fogalmazásokra nem kellett különösebben törekednem, maguktól jöttek, a periódusról azt is kijelentettem egyszer: „A ser-

dülönnek még a vesztes háború is sikereket hozhat, ha ekkor megy borotválkozni a borbélyhoz első ízben s már elégedett a fanszörzetével is." Ami – bár igen tisztelem Freudot – nem freudizmus. Nálam az öröm, a siker és a vereség élményének egybeolvadásáról van szó s arról, hogy a lét, a megmaradás szemszögéből *fontosabb értelmezés, élmény* győz a másikon. Mintegy mázzal bevonja. A vereségérzetet a sikerélmény.

Az Okozat az Ok álöltözetében jelenik meg. Kakukktojást kakukk-okozatot csempészünk az Ok tojásai közé... Nem véletlenül népszerű a tévében e játék. Van ebben önbecsapás is nyilván.

Épp ezért ezt a magatartásomat nem vettem vagy nem is akartam észrevenni. Hiszen ha felfigyelek rá, akkor az játszódik le benne, ami – mondjuk – egy *álszerény és álvallásos*, ám egyébként ügyes katonával történt, akit parancsnoka megdicsért.

- Felterjesztelek vaskeresztre, derekasan helytálltál, fiam!
- Isten adott erőt.
- Kitűnően szervezted meg a dolgot.
- Az Úristen így akarta.
- Lázba hoztad katonáidat.
- Megsegített az Isten.

Erre a parancsnok, megelégedve, reámordul:

- No, no! Az Úristen mellére mégsem tűzhetek vaskeresztet!

Az ilyenfajta képmutatás egy rugóra jár a pártfarizeussággal és arra való, hogy az irigységet távoltartsa olyképp, hogy minden dicséret **LÁTSZÓLAG** valami magasabb rangúra száll vissza. Senki sem gondol bele igazából, hogy az ilyen mély szerénységnek álcázott magaviselet valójában a legnagyobb hencség. Hiszen épp *engem* segített Isten, nem mást. Vagy éppen az „egyetlen párt” eszméje. Ergo: én vagyok a kivételes, a kiválasztott, akire „csak a párt vigyáz”. (Mint a szegény és oly nagyszerű József Attilára.)

Ugyanaz a problematika itt is, mint a *személytelennek és szenvtelennek* mondott, a természetbe egészen „beleolvadó” poétai stílusok és alkatok esetében. Úgy is fel lehet fogni, hogy individualizmusukkal a természetből nem akarnak hivalgón kiemelkedni, de úgy is: a természet vagy a természet képviselője fogalom és önmaguk közé egyenlőségjelet tesznek. Emlékezzünk csak: Platon és Szókratész azzal érvelt a költők ellen: ha mindent a Múza súg nekik, ők csak másolók, semmi eredetit nem alkotnak. De, ha másfelől nézzük: a költők így saját emberi véleményüket egy isteni lény (a Múza) véleményével azonosítják, tehát – hatalomra törnek. Az isten szócsöve istenhez közel: isten szájánál van, míg a hallgatóság valahol igen messze áll. A szerénység bizonyos pontját valóban hajsza választja el a legnagyobb dicsekvéstől. Ez is etikai paradoxon. Jól mondta Szókratész egy cinikus filozófusnak: köpenyed likain át hiúságodra látok! Rongyokban járni, ha ez nem kényszerűség, akkor hivalgás: lám, rajtam nem úr a jó öltözet fényűző szokása! ÉN A LEHÍRESEBB SZERÉNY VAGYOK. A LEGENDÁS KÖZÉPSZER. A DICSÓÍTETT SZERÉNY.

Itt látható a világ legnagyobb törpéje: a szovjet törpe! – még emlékeznek erre?

Ez a vicc a *félelmet* is ábrázolja, hiszen nem úgy szól, ahogy logikus volna: „A világ legkisebb törpéje: a szovjet törpe!” A törpét ugyanis nem úgy rangsorolják, hogy az a nagyobb, aki magasabb, hanem épp a kisebb a nagyobb, mert érteke sajátlagos kicsinységében áll. Minél kisebb a törpe – annál nagyobb, mint törpe, hisz Őtörpésége annál utólrhetetlenebb. A logikán tehát erőszakot tesz a viccmondó félelme, ami a viccban ugyancsak „információ”.

Mondom, nálam ösztönös – nem annyira megfontoltan dicsekvő – egybeolvasásról volt szó. Ok és okozat egyggyé vált. Az „új világ” tarka foltos malaclopója alatt megfért minden, ami „pozitív” történt életemben. Még aztán komoly vereségélmény már csak életkoromnál fogva sem járhatott át. Ezért írtam egykor: „gyermekkirályok” voltunk, bennünk megbízott az új rezsim, *gyanún felül álltunk*. A politikai bizalom aranyfedezete volt a legtöbb akkor, nem elsőként a tehetség, hozzáértés vagy épp a becsület. A kontraszelekció meleg időágya. Még az sem járhatta meg eszemet, hogy: pályafutásom zöld útjait nem a rezsimnek, hanem *életkoromnak* – némiképp a véletlennek – köszönhetem, hiszen születési évem miatt nem lehettem a szovjetek ellen harcoló katona, ellenséges párt tagja és így tovább. Szóval annak köszönhettem a legtöbbet, hogy nem csúszkáltam a Don jegén. Éretlen észjárásunk sem tapasztalhatott olyasmit, ami nagyon is meggondolkodtató: *a béke pusztá tényében a győztesnek sincs nagyobb szerepe, mint a veszteseknek*. Sőt: kronológiailag az ok a vesztes elhullása, fegyverletétele. Valójában a győztes még tovább is fenntartja a háborús állapotot, hiszen ő csak később teszi le fegyvereit, s akkor sem egészen, mert fél a vesztesek feltámadásától. És kísérni kell a foglyokat. Ilyen szövődményes dolog az, amit mi békének mondtunk és amiért mi akkor kizárólag a Vörös Hadseregnek kényszerültünk hálát és dicsőséget zengen. Így még a győztes büntudatát is áttolták vállainkra... Mert erre, erre is meggy ki minden történelmi játék.

Ahogy mondtam tehát: emlékezetünkben gyakorta ok és okozat egymás helyére ugrik, szerepet cserél. A tágas távlatot, a „még bármi lehetek” érzését nem ifjúságunk, hanem az új rezsim javára írtuk, hiszen nagy volt lelkünkben és fejünkben a kavargás. *A békés zűrzavar*. Ama bizonyos „szél” (a szovjet operettbeli „szabad szél”), mint különben is romantikus („forradalmi romantikus”) motívum – szóval emez „új világ” szele sok mindent összehoronz. Egybehajlítja a tar fák ágait a zöld lombbal, port kavarr, meg egyebet is. Nem véletlen hát az a versem, amelyet később épp a Népszabadságban közölttem, Kosztolányiéék emlékének ajánlva. Simán megjelent, elvégre az ő szemükben más „inge” volt: *romániai* élmény mögöttes. Ideátra „nem vonatkozik”. Kivédhető, ki-magyarázható. Ezenkívül Kosztolányi neve talán azt sugallta: csupán a stílárius módusok játékaira utalok...

*Amikor még kicsiny lehettem
Kinőtt kabátom levettettem*

*És könyveimet – olvassa más
Nem áldozat ez – adakozás*

*S hogy kezében a kis ügyesnek
Zörgő játékok kirügyeznek*

*Tán tűnődve nézem – mi a titka –
Friss madarat kap ó-kalitka*

*Csőre megszokta, tehetetlen
Dalol, mintha lenne ligetben*

*Még hibeti, hogy az a sok rács
Kicsiny kerítés, alacsony fák*

*Egy ideig – hisz ez a titka
Torkától zöldell a kalitka*

*S födele lomb, míg meg nem tudja
Hogy innen nem lesz visszaútja*

(Nemzedékek, 1973)

Ez egyúttal apropózás a hatvanas évek második felében indult romantikus-anarchista, baloldali diákmozgalmak felé is. De én a magam 1948–49–50–51–52–53-jára gondoltam versírás közben... valójában a „reformok” megítélésében is ez a pusztán *fiatal bangoktól* zöldellő kalicka jutott eszembe mindig. Az ifjúság nemegyszer „rezervátum-létezés”, mely utóbb gyakori motívumom akkoriban...

Persze, tudom: e „töredelmes vallomásaim” – különben ma – korántsem kérnek élet- és halálmegvető bátorságot, hiszen én jobbára mindig „magányos farkas” voltam. Sőt, mint „marha” is történelmi ridegtartásra voltam fogva: télen, nyáron a széljárta mezőn. Vallok hát, mert általa végül is senkit sem kell különösebben „bemártanom”, „lelepleznem”, csakis önmagamat. Az iménti farkas-kép egyébként még nálam sem új. Ott van már egyik börtönversemben is (kötetben csak 1972-ben, a Tűfokában jelenik meg). „Elitista” költemény.

Farkasordító

*Uramisten, szegény, farkas vagyok.
Egyedül már, kirágnak a fagyok.
Nyakam közé sereges szél suhog.
Segélj Uram, megesznek a juhok!*

Nyilván a magány a nemcsak „vonzón romantikus”, hisz titkot sejtet, hanem rút is. Mert egoizmus gyanúját kelti. Ám, ha más oldalról nézzük: a magányos legkevésbé árulhatja el a közösséget, erre igen kényes, hiszen sose lép fel kontinuitás nevében, legföljebb a stilisztikai engedmények szintjén használja a mi többes szám első személyű alakot. Az *én* előtérbe hozása jóval inkább szerénység. Így kikerüli, hogy az árulás helyzetébe jusson, csak önmagát adhatja ki, ami szuverén joga. Viszont mivel a magányos lét eleve „deszolidarizálást” sugalló úgyszólván mindegyik irányban – roppant nehéz kenyér. Fölöttébb háládatlan. És főként, hogy megbocsáthatatlannak fogják fel a „kollektivisták”. De – mint láttuk már eddig is – a szabadság sok formáját kínálja. Például függetlenül *mások* szenvedéseitől nekem jogom van megbocsátani (vagy nem) saját magam – egyszeri énem – képviselőtében. Aki e jogomat elvitatná – szerintem – mehet a diktátorok körébe. Friss – Szent Lászlóról szóló – darabomban egy pogány a király szemére veti: azt az Istvánt akarja szentté avatni, aki megvakíttatta Vászolyt. „A nagyapád nevében nem bocsáthatsz meg néki.” „Te sem beszélhetsz nagyapám nevében. Nem tudhatjuk, hogy most mit tenne ő.” A halottak „helyett” beszélni óriási felelősség. Sosem vállaltam szívesen.

Nem egyszerű költői „igazságszolgáltatás” volt tehát, ami e régi versekben feltűnt, hanem megélt valóságból táplálkozó új realitás. Sőt: történelemszemlélet is. Hogy: valójában, csak ha van kollektív bűn, lehetséges kollektív megbocsátás is.

De amikor én a megbocsátás elemzett tétova előhangjait írtam – még ilyen tolerancia-tapasztalataim nem lehettek. Főként ösztönösen írtam erről, a kisebbség és a nemzet osztályharc-ideológiától és internacionalizmustól megszaggatott egység-érzelet érdekében. Felmértem a történelmi helyzetet, amelyben a magyarság leledzik az adott földrajzi, etnogeográfiai és geopolitikai térségen belül, szomszédai históriáját kicsit alaposabban áttekintve. Láttam: a zilált egység másrészt a benti nemzetellenes, a „határon

belüli kisantant"-szimpatizáns erőknél kedvez, akik hatalmuk érdekében az összmagyarság sorsát harmadrangú kérdésnek tekintik. A megbocsátásban tehát a teljes egység lebegett szemem előtt, vallási vagy osztályos etnikai származástól függetlenül, s e közben természetesen saját megélhetésemre is gondolnom kellett.

Már pedzettem: emez előhangok nem voltak akkor sem veszélytelenek. Hiszen a hatalom azt kérdezhetette: miféle megbocsátást hangoztat ez itt: kinek és miért? Talán Mi bocsáthatunk meg nékik, akik ellenforradalmárok, magyar nacionalisták - etc. - voltak s a börtönből éppen csak kijöttek. A megbocsátás joga az úgymond proletár „államé”. A most épp behúzott körmű diktatúra dolga.

E veszélyek ellenére is így kellett cselekednem, jóllehet tudtam, láttam, éreztem, amit jóval később bibliai tárgyú színdarabomban (*Augustus katonái vagy a Megszámláltatás*) meg is írtam: a megbocsátás sokkal inkább fogcsikorgatás és sohase szelíd ünnep. Csak a császárok kötik születésnapjuk vagy a győzelmi évfordulók dátumaihoz. A keresztény erkölcsnek mindez eleve ott nyugszik tengelyében. Ezen forog a mindent túlélni hivatott, a mindent túlélni is tudó lélek... az élet, az legfőbb isteni mű.

